Beytulhikme Int J Phil 13 (3) 2023
Doi: 10.29228/beytulhikme.70903
Research Article: 176-198

Aristoteles'te Pratik Bilgeliğin (Phronesis) Doğası Üzerine

On the Nature of Practical Reason (Phronesis) in Aristotle

ESRA ÇAĞRI MUTLU
Burdur Mehmet Akif Ersoy University

BARIŞ MUTLU
Kırgızistan-Türkiye Manas University

GÖKÇE YOĞURTCU
Kırgızistan-Türkiye Manas University

Received: 05.07.2023 | Accepted: 20.09.2023

Abstract: Aristotle's views of practical reasoning/wisdom (phronesis) are closely linked to his account of action (praxis). When it comes to practical reasoning, its relation with virtues, which are divided into two as intellectual and ethical virtues by Aristotle, is extremely important. To make this relation clearer, first, the connection of practical thinking with theoretical thinking and therefore with the intellectual virtues was questioned. For example, it has been tried to understand whether the rational deliberation in practical reasoning works like theoretical deliberation or whether it proceeds in a different way. In addition, the relation between the wish, desire and intuitive reason and the connection with the action of the person concerned were questioned through the major and minor premises of practical thinking. In this discussion, we will try to understand how practical reasoning takes place in Aristotle, in the context of the interpretations we will mention, that is, the way practical and theoretical thinking progresses, the premises and results they deal with, and their ends.

Keywords: Practical reasoning, major premise, minor premise, desire, action.

✉ Esra Çağrı Mutlu
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Hukuk
15000, Burdur, Türkiye | esracagri79@gmail.com
✉ Barış Mutlu & Gökçe Yoğurtcu
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
54000, Bişkek, Kırgızistan | baris.mutlu@manas.edu.kg | gokce.yogurtcu@manas.edu.kg

Beytulhikme An International Journal of Philosophy

Giriş

Aristoteles'in pratik akıl yürütme/bilgelik (*phronesis*) üzerine olan açıklamaları eylem (*praksis*) ile ilgili açıklamasıyla yakından bağlantılıdır. İnsanın nihai amacı, *telos*u olarak kabul ettiği *eudaimonia* (iyi yaşam/mutluluk) yolunda başarıları ve başarısızlıkları doğrudan eylemiyle ilgilidir ve Aristoteles için eyleme götüren yolda bilme daha doğrusu pratik akıl yürütme eylemle yakından ilişkili bir biçimde durur. Aslında bu ilişki bugün sıklıkla karşılaştığımız ve gündelik sağduyumuza da uygun düşecek bir şekilde, eylem ve bilme arasındaki boşluğa işaret eder. Aristoteles bu boşluğu ortadan kaldıracak bir şekilde, akıl ve duyunun, teori ve pratiğin bir arada işlediği bir erdemler/üstünlükler (*arete*/*virtue*/*exellence*) öğretisi geliştirir; erdemin bilgisine, bu bilgiye dayalı eylem eşlik etmelidir.

Bu bağlamda hem eylemi hem de eylemin bilgisini daha da ayrıntılandırmak adına Aristoteles ruh üzerine olan görüşlerini kullanır ve ruhu akılsal olan ve olmayan olarak ikiye ayırır. Ruhun akılsal olmayan kısmı da kendi içinde bitkisel ve iştahsal olarak ikiye ayılırken, ruhun akılsal kısmı ise teorik ve pratik olarak ikiye ayrılmaktadır ki Aristoteles'in erdem/üstünlükler öğretisi de bu ayrıma dayanır. Entelektüel/düşünce erdemleri ruhun akılsal kısmıyla ilgilidir ve bunlardan *nous* (düşünce/sezgisel düşünce), *episteme* (bilimsel bilgi/bilgi) ve *sophia* (bilgelik) salt teorik kısımla ilişkiliyken; t*ekhne* (sanat/zanaat) ve eylem alanı söz konusu olduğunda en önemli pratik erdemlerden biri olan *phronesis* (pratik bilgelik) ise pratik kısımla ilişkilidir. *Phronesis* erdemi birinin kime, nerede, ne zaman, nasıl davranacağını bilmesiyle ilgilidir ve Aristoteles bu erdeme sahip kişinin hem tümeli, amacı, *telos*u bilmesi hem de tikeli bilmesi gerektiğini söyler.

Dolayısıyla Aristoteles için eylemin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için karakter erdemlerinin düşünmeyle birlikte, özellikle de eylemle ilgili olan pratik akıl yürütmeyle birlikte çalışması gereklidir. Bu durum diğer bir deyişle pratik bir akıl yürütmenin nasıl gerçekleşeceği ve teorik bir akıl yürütmeden tamamen farklı bir yapısı ya da ikisinin ortak bir yapıları olup olmadığı birçok yorumcuyu fazlasıyla meşgul etmiş; birçok ismin bu konuda farklı ve etkileyici okumalar yapmasına yol açmıştır. Diğer bir deyişle pratik akıl yürütmenin karakter erdemleriyle ilişkisi kadar, teorik düşünmeyle dolayısıyla düşünme erdemleriyle olan bağı da sorgulanmıştır.

Örneğin pratik akıl yürütmedeki akılsal çıkarımın, teorik çıkarım gibi mi iş gördüğü, yoksa farklı bir şekilde mi ilerlediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Biz de bu tartışmamızda, Aristoteles'te pratik akıl yürütmenin nasıl gerçekleştiğini, sözünü ettiğimiz yorumlar içerisinde yani pratik ve teorik düşünmenin ilerleyiş şekli, ele aldıkları öncüller ve sonuçları, amaçları bağlamında anlamaya çalışacağız.

İnsanın ve Düşünme Yetisinin Doğası

Aristoteles'te eylem, pratik bilimler sınıfı içerisinde bulunan etik ve politikanın konusu olarak yer alır. *Metafizik* VI. Kitapta Aristoteles bilimler sınıflandırması yaparken bilimleri konuları ve ele aldıkları varlıklar bakımından bir ayrıma tabi tutar. Bunlar teoretik bilimler (*theoretike*), poetik bilimler (*poeitike*) ve pratik bilimler (*praktike*) olarak sıralanır. Aristoteles bu üçlü sınıflamayı takiben her birini alt sınıflara da böler: teoretik bilimler matematik (*mathematike*), fizik (*physike*) ve İlk felsefe (*prote philosophia*) ya da bizim bildiğimiz ismiyle metafizik olarak ayrılır (Aristoteles, 1996, 1026a10-20). Pratik bilimler içine etik ve politika girer; poetik bilimler ise retorik ve şiir sanatını içine alır. Tüm bu sınıflama da dikkat edilecek en önemli nokta, bu sınıflandırmanın tek başına bir bilimler sınıflandırması olmadığı; aksine bilimlerin inceleme konusu yaptıkları varlıkların değişme ve hareket gibi özelliklerine yaptığı vurgu nedeniyle bir varlık sınıflandırması olarak da kabul edileceğidir. Böylesi bir kabulün kökeni aslında Antik Yunan boyunca hakim olan bilgi-varlık arasında bir ayrımın yapılmıyor olması anlayışına dayanır. Aristoteles'te bu geleneği takip eder ve varlığı bilme yollarının varolma yollarını da vereceğini iddia eder.

Şimdi, Aristoteles böyle bir sınıflandırma yaparken temele akıl sahibi olan insanın faaliyetlerinin veya etkinliklerinin çeşitliliğini koyar. Çünkü Aristoteles'e göre, akıl sahibi bir varlık olarak insan ilke olarak birbirine indirgenemeyecek türde faaliyetlerde bulunur (Aristoteles, 1996, 1025b5). Diğer bir deyişle Aristoteles, insanın bazı şeyler üzerine teorik faaliyetlerde bulunabileceğini, kimi zaman bir şeyler meydana getirebileceğini, eylem ve davranışlarda bulunabileceğini, kimi zamanda yaratma eylemi üzerinden yeni bir şeyler meydana getirebileceğini belirtir (Aristoteles, 1996, 1064a1-19).

Aristoteles bu şekilde, *Metafizik*'te çok kısa bir biçimde değindiği bilimler sınıflamasını, *De Anima* (*Ruh Üzerine*) ve *Nikomakhos'a Etik*'te (*N.E*) daha da ayrıntılandırır ve insanın her bir etkinliğini ruhun bir kısmı ya da alanıyla ilişkilendirir. Dolayısıyla bu sınıflamayı daha iyi anlayabilmek için Aristoteles'in ruh kuramından işe başlamak gerekir.

N.E'in II. kitabında *De Anima* başlıklı kitabını da göz önüne alarak Aristoteles ruhu, her biri kendi içerisinde ikiye ayrılmak üzere, "akıl sahibi olan kısım veya yan" ve "akıldan pay almayan kısım veya yan" olarak ikiye ayırır: "... Ruh konusunda, herkese açık derslerimizde bazı şeylerden yeterince söz ettik; bunları da kullanmak gerekir: Sözgelişi ruhun bir yanının akıldan yoksun, bir yanının da akıl sahibi olduğunu. ..." (Aristoteles, 1997, 1102a28-30).

Bu ayrımlardan hareketle Aristoteles ruhun ilk kısmına bilimsel kısım veya yan (*epistemonikon*) adını verirken ikincisine ise hesaplayan, tartan, enine boyuna düşünen kısım veya yan (*logistikon*) demektedir. Ruhun ayrımlarını bu şekilde ortaya koyan Aristoteles aslında bilimler sınıflamasının gerekçesini anlayabileceğimiz bir bölümleme de yapmış gözükür. Bilimler sınıflamasında mevcut her bilim ruhun bu ayrımlarıyla ilişkilidir.

Dahası Aristoteles bu sınıflandırmayı yaparken bir yandan da bir biyolog olarak öncelikle insanın doğasına ve sonrasında da soruşturduğu konunun doğasına dikkat eder. İnsanın doğasıyla ilgili olarak, insanın doğası gereği bilmeyi istediğini, bu bilmenin belki de en değerlisinin varlığın kendisi olduğunu belirtir (Aristoteles, 1996, 980a21). *Praksis*e geldiğimizde ise onu etik bağlamda ele almakta ve özellikle de akılsal/rasyonel ya da düşünüp taşınmaya dayalı seçimle (*prohairesis*), yani ahlaki övgü ve yerginin nedeni olan seçimler yapmamızla ilişkilendirmektedir (Ackrill, 1981, 142).

Bu seçimler bağlamında Ackrill'in dikkat çektiği gibi, Aristoteles eylem ve onu başlatan seçimlerden bahsederken insanın akla, düşünme yetisine sahip olmasına gönderme yapar; onun özgünlüğü canlılığa sahip olması, algılaması ve arzulaması değil düşünme yetisidir. Özellikle de bu yetisiyle yani akıl yürütme yoluyla seçimler (*prohairesis*) yapabilmektedir. Öte yandan Aristoteles'te seçim her zaman düşünme ilgili olduğundan birçok önemli yorumcu, *prohairesis*in "düşünüp taşınmaya dayalı bir seçim" (*deliberative choice*) olduğunu belirtmişlerdir. Böylesi bir seçimde akıl ve

istek birlikte işler. Seçim düşünülüp taşınılmış (*delibarate*) bir istektir. Dolayısıyla Aristoteles'te istek, insan söz konusu olduğunda hep akılla birlikte ele alınır.

Tartışmamız için bu kilit noktaya ileride değineceğiz. Bu noktada pratik akıl yürütmeyi ve ona dayalı seçimi daha iyi anlayabileceğimiz bir şekilde, insan eyleminin doğasını açık kılmak için aklın doğasından hareketle ilerlememiz uygun olacaktır. Çünkü Aristoteles bu yeti üzerinden insana ait eylemi anlamaya çalışır; salt insani eylemi değil, diğer etkinlikleri, yaşamın kendisini düşünme yetisiyle anlar. Hassasiyeti, bilimler sınıflamasının da gerekçesi durumunda olan, insan yaşamındaki etkinliklerin yapısal farkı ve düşüncenin bu farklılığı gözeterek iş görmesini istemesindendir. Pekala, bu denli önemli olan düşünme yetisinin yapısı nedir?

Aristoteles'in düşünme yetisi üzerine olan görüşleri *Nikomakhos Etik*'te aynı zamanda *De Anima*'da bulunur. Erdemler ayrımı bağlamında düşünme yetisi ele alındığında pratik bilgelik aklın pratik yönüyle, tikelle, nesnesi değişen şeylerle, yani aklın hesaplamayı gerektiren kısmıyla ilgiliyken geri kalan diğer düşünme erdemleri ise nesnesi değişmeyen şeyleri ele alır:

> ... Kimi erdemlere düşünce erdemleri, kimine de karakter erdemleri diyoruz, bilgelik [*sophia*], doğru yargılama [*nous*], aklı başındalığa [*phronesis*] düşünce erdemleri; cömertliğe, ölçülülüğe ise karakter erdemleri diyoruz. Nitekim birinin karakterinden söz ederken, onun için bilgedir ya da doğru yargılama gücüne sahiptir demiyoruz, sakindir ya da ölçülüdür diyoruz. Ama bilgeyi de sahip olduğu huy bakımından övüyoruz; huylardan övülenlere ise erdemler diyoruz (Aristoteles, 1997, 1103a1-10).

Dolayısıyla Aristoteles için eylem, karakter erdemi ve *phronesis* ile düşünülür. O halde Aristoteles'te eylemin doğasını anlayabileceğimiz yer özellikle bu karakter erdemleri ve pratik bilgelik ilişkisidir. Ancak bu ilişkiden söz etmeden önce vurgulamamız gereken bir diğer konu da bu erdemlerin isteklerimizi, amaçlarımızı belirleyen iyiler olmalarıdır. Aristoteles ve aslında bütün Grekler için bu erdemlerin "iyi"ler olarak kabul edilmelerinin temel nedeni, onların yaşamın nihai amacı olarak görülen "mutluluk"a (*eudaimonia*) dayanıyor olmalarıdır. Bu erdemlerin bireysel ve

toplumsal olarak bizleri mutlu edeceği belirtilir. Aristoteles'e göre hepimiz mutlu olmayı isteriz, yaşadığımız topluluğun amacı bile budur. Eylemlerimizi, seçimlerimizi, kısaca yaşamımızı yönlendiren mutluluktur. Bu noktada Aristoteles'in öğretisinde kendi dönemini aşan bir sağduyuyla hareket ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü bugün bizlerin yaptığımız ve yapacağımız seçimlerimizde bile mutluluğun hala önemli bir kriter olduğunu ifade ederiz. Öte yandan açıktır ki bugünün mutluluk anlayışı daha çok "faydacı" bir çizgidedir. Çünkü bugün haz temelinde mutluluğu büyüten ve bu konuda eylemlerde, seçimlerde bulunmamızı sağlayan şeyler daha çok ekonomi ve tüketimle ilgilidir. Bu yaklaşımda akıl ve tutku ilişkisinde tutkular ön plandadır, akıl haz temelli tutkuların peşinde koştuğu sürece, amaçlara götürecek araçlar için salt gerekli ve önemlidir. Eylemi yönlendiren tutkudur, akıl salt hesap yapan bir araçsallıktadır.

Aristoteles'in mutluluk ve eylem anlayışı tahmin edeceğimiz gibi bundan çok farklı bir doğaya sahiptir. Onun için faydacı temelde bir mutlulukla yetinmek insanın doğasına yani akılsal yaşamına aykırı olacaktır. Düşünme yetisi tutkuları kontrol altına almalı, şekillendirmelidir. Tutkular düşünmeyi dinlemelidir; eylemde yönlendirici olacak şey düşünme yetisidir. Aslında bu kabul Aristoteles'in hocası Platon'da da bulunur. Ancak Platon, Aristoteles'ten farklı olarak, tutkuları, duyguları, iştahı ve bunlarla ilgili olan bedeni sürekli olarak küçük görmüştür. Bu bakımdan eylem için sadece akla yer vermiş görünmektedir. Aristoteles akla öncelik vermesiyle, kuşkusuz bu rasyonalist geleneği izler. Bunun yanında iki açıklama arasında üzerinde duracağımız en ciddi temel fark, Aristoteles'in akıl yanında tutkulara da önem vermesi ve insanların bilmesinin iyi olmak için tek başına yeterli olmayacağıdır; yani alışkanlıkların, karakter erdemlerinin gerekliliğidir (Aristoteles, 1997, 1144b16-26).

Bu noktada Aristoteles'in bu farklı rasyonalist çizgisinin birleşik yapısına dikkat çekmemiz önemlidir. Aristoteles'in biyolojik çalışmalarında bile bu geleneğin etkisini göreceğimiz bir şekilde akla vurgu ön plandadır. Aristoteles, Balme'nin işaret ettiği gibi, yaşama "amaçsallık" (*teleology*) ve "zorunluluk" içerisinde bakar (Balme, 1987: 11). Örneğin hayvanların kısımları arasında belli bir amaçsallık ve zorunluluk görür (Balme, 1987, 20). Bizzat doğanın kendisinde bile bu amaçsallık vardır, doğadaki her şey kendi doğasına, yapısına, karakterine, türüne özgü bir formda, işleyişte

gelişmektedir (Furth, 1987, 27 v.d.). Bu karakteristik işleyişin temel özelliklerinden biri de aşamalar arasında bir hiyerarşinin olması, yukarıdaki aşama uğruna bir gelişmenin gerçekleşmesidir (Furth, 1987, 38). Furth'ün belirttiği gibi hiyerarşik diyebileceğimiz bu işleyişte, amaç durumunda olan form, madde ile birlikteliği içerisinde gelişen bir sisteme sahiptir; her zaman belli bir madde ile gelişme gerçekleşir (Furth, 1987, 40). Bireysel organizmaların işleyişi, birleşik (*uniform*), tam ve bütünsel bir doğadadır (Furth, 1987, 41). Bu açıklamanın eylem alanındaki karşılığı ise akıl ve arzunun birlikteliğidir. Eylem alanında akıl arzuyla bir arada etkinleşmekte, serpilip büyümektedir. Dolayısıyla eylemlerimizde kilit rol oynayan mutluluklarımızı büyütecek seçimler yapmamızı sağlayan yapı da karmaşıktır.

Pratik Akıl Yürütmenin Doğası ve Öncülleri

Bu karmaşık yapıyı Aristoteles'in pratik akıl yürütmeye dayalı açıklamasında rahatlıkla görebiliriz. Öncelikli olarak vurgulanması gereken, Aristoteles için eyleme yol açan şeyin, istek ve düşünmeyle olan bağıdır. İstek, üretmemiz, siyasal yaşama katılmamız ve entelektüel etkinliklerimizle ilgilidir. İnsan özellikle yaşa, deneyime ve öğretime bağlı olarak bu düzeylerde istekleri büyütür, dönüştürür, zenginleştirir ve yaşamında belirleyici kılar. Dolayısıyla insan farklı düzeyde istekler ve düşünme ağı içerisinde eylemekte ve belli bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçler içerisinde, Aristoteles için önemli mesele, her düzeyde erdemlerle, iyilerle ilişki kurulacak bir şekilde eylemin düşünmeyle ilişkisidir. O bu bağlamda, bahsettiğimiz insanın ayırt edici yetisi olan düşünmesine dikkatle, eyleme yol açan ya da açmayan durumlarda nasıl düşündüğümüzü açık kılmaya çalışır ya da her pratik akıl yürütmenin bir seçim ve eylemle sonuçlanıp sonuçlanmadığına dikkat çeker. Hatta bu akıl yürütme ve eylem ilişkisi teorik bir akıl yürütmede olduğu gibi öncülden sonuca mı gitmektedir yoksa söz konusu olan bir araç-amaç veya bir neden-sonuç ilişkisi midir tartışması pratik akıl yürütmenin doğasını anlamak adına oldukça önemlidir. Bu okuma farklılıklarının nedeni ise, Aristoteles'in pratik akıl yürütmenin öncülleri ve ilerleyişiyle teorik akıl yürütme arasında kurduğu analojidir.

Öncelikle insanın diğer canlılardan en büyük farkı, seçime dayalı eylemlerde bulunması ve bu eylemin öncülleri ve sonucu üzerinde düşünüp

taşınmasıdır. Bu bağlamda Aristoteles düşünme-eylem, akıl-duygu, ruh-beden gibi modernler için zorlu ilişkileri çok daha etkileyici bir şekilde işler; teorik ve pratik düşüncenin yapısı ustalıkla ele alır. Teorik olarak bilge olmak kadar pratik olarak da bilgelik göstermek gerektiğini ama bunların doğasının, yapısının farklı olduğunu; özellikle pratik bilgelik söz konusu olduğunda deneyimin, alışkanlıkların çok önemli olduğunu belirtir. Öte yandan insanın eylemlerini, dolayısıyla eylemle ilgili olan düşünüp taşınmasını, seçimlerini belirleyen ise Aristoteles'in iyi dediği erdemlerdir. Bu bağlamda MacIntyre düşünme ve karakter erdemleri ayrımı temelinde bir düşünme erdemi olan pratik bilgelikle en yakından ilgili olan karakter erdeminin ise adalet olduğunu söyler.

Ona göre bir *polis*te ikamet eden özgür vatandaşlar hem yönetme hem de yönetilme bilgisine sahiptirler ve bu her iki eylemi gerçekleştirmek adına en gerekli olan iki erdem ise adalet (*dikaiosune*) ve ölçülülüktür (*sophrosune*) (MacIntyre, 1988, 103). Çünkü *polis* eğer en iyi hiyerarşiye sahip *polis* adını alacaksa söz konusu hiyerarşi, rasyonel olmayan egemenlik üzerinden olmamalı tersine öğrenme ve öğretmeye dair olmalıdır. Bu öğrenme ve öğretme ise özellikle adil bir dağılımın nasıl olacağı hakkındadır (MacIntyre, 1988, 106). Buna bağlı olarak MacIntyre *phronesis* erdemine geri gider ve bu erdemi belli türden bir insanın veya insanların tikel durumlarda veya genel olarak iyi olanın ne olduğuna dair doğruyu eyleme geçirme kapasitesi olarak tanımlar (MacIntyre, 1988, 106). Peki bu pratik bilgelik nasıl kazanılır ya da bizi bu bilgeliğe götüren pratik akıl yürütme tam olarak nedir ve nasıl gerçekleşir?

Pratik bilgelik *N.E.*'in VI. Kitabında Aristoteles tarafından şu şekilde tanımlanır:

> . ... Dolayısıyla, bilim kanıtlama ile yol alırsa, ilkeleri başka türlü olabilecek nesnelerin ise kanıtlaması olmazsa (bu durumda her şeyin başka türlü olması da olası olur) ve zorunlu olarak olan nesneler konusunda düşünüp taşınmak olanaklı değilse, aklı başındalık [pratik bilgelik y.n.] ne bir bilim olabilir ne de bir sanat: Çünkü yapılan şeyin başka türlü olması olası olduğundan bilim değildir, eylem ile yaratmanın cinsi farklı bir şey olduğundan ötürü de bir sanat değildir. O halde onun, insan için iyi ve kötü şeylerle ilgili, akılla giden, uygulayıcı, doğru bir huy olması kalıyor geriye (Aristoteles, 1997, 1140a35-1140b6).

Bu tanımlama parça parça takip edilip ayrıntılandırılırsa bize pratik bilgelik ve pratik akıl yürütmenin doğasını ve öncüllerini verecektir. Öncelikle bakılacak yer ise teorik akıl yürütme ve pratik akıl yürütme arasında nesneleri ve öncülleri bakımından kurulan benzerlikler ve farklılıklardır. Burada ilk dikkat edilecek nokta; teorik bilimlerin hareket ve sükûnet ilkesini kendinde taşıyan varlıklarla ilgileniyor olmasıdır ki bu nedenle bu varlıklar aynı zamanda değişmeye tabii varlıklardır. İlkelerini kendilerinde taşıyor olmaları nedeniyle de dışsal bir hareket ettiriciye ya da pratik bilim diliyle söylenirse bir yapana, başlatıcıya ihtiyaçları yoktur. Oysaki söz konusu olan pratik bilimler olduğunda böyle bir başlatıcıdan bahsetmek zorunludur çünkü bu bilimlerde "ilke yapanda bulunur" (Aristoteles, 1996, 1025b5-25).

İşte bu noktada bu "yapan"ın tikel mi tümel mi diğer bir deyişle değişen mi yoksa hep aynı kalan mı olduğunu belirlemek teorik ve pratik bilgelik arasındaki temel farkı ortaya koyacaktır. Söz konusu olan teorik bilgelik olduğunda ilkelerin tümel veya evrensel olması zorunludur; çünkü onların olduklarından başka türlü olmaları mümkün değildir ki böyle olursa herhangi bir şeyin bilgisinden bahsetmek mümkün olamayacaktır. Pratik bilgelik ise, "... Kişilere, sanatı olmayan nesnelerin erdemli bir amacı ile ilgili olarak iyi akıl yürüttükleri zaman, "bir şey konusunda aklı başında" dememiz de bunu gösteriyor. Dolayısıyla genel anlamıyla kim iyi düşünürse o aklı başında olsa gerek" (Aristoteles, 1997, 1140a26-30) şeklinde gerçekleşir. Söz konusu olan tikel bir kişinin seçimleri ve erdemleridir çünkü pratik yaşam teorik de olduğu gibi evrensel genellemeler yapmaya çok da uygun değildir. O halde pratik akıl yürütme, düşünüp taşınma ve bilgelik Aristoteles'in düşünme erdemleri arasında kabul ettiği fakat karakter erdemleriyle de bağlantılı olduğunu söylediği *phronesis* erdemini ele almak adına özseldir:

... aklı başındalıktan [*phronesis* y.n.] bağımsız asıl anlamda iyi olmak ve karakter erdeminden bağımsız aklı başında olmak olanaksızdır. ... Çünkü bir tek aklı başındalık bulunduğunda aynı anda bütün aklı başındalıklar da bulunur... (Aristoteles, 1997, 1144b30-1145a5).

Şimdi karakter ve düşünce erdemlerini birbirine bağlayan *phronesis*e daha ayrıntılı bakıldığındaysa onun Aristoteles'in birçok yerde vurguladığı gibi biri tümel diğeri tikel olan iki öğe içerdiği görülür ve çoğunlukla tü-

mel öğe "temel" (*major*) öncül, tikel ise yan (*minor*) öncül olarak adlandırılır. Yan öncül kendinde kişinin arzularını, isteklerini veya kişiyi eyleme götürenin ne olduğunu içerir. Temel öncül ise arzuyla inancı *logos* aracığıyla birleştirmeyle açığa çıkar ki pratik akıl yürütme adına asıl tartışma da burada çıkar. Çünkü arzu, inanç Aristoteles için çoğunlukla tikele ait olan şeylerdir. O halde bu tartışmayı aydınlatmak adına Aristoteles'in tikel ve tümelden pratik bilgelik söz konusu olduğunda neyi kastettiğini ayrıntılandırmak zorunludur.

Öncelikle pratik akıl yürütmenin öncüller üzerinden genel anlamda tanımlaması Aristoteles'in *De Anima* başlıklı kitabında bulunur:

> Bilen kısım hareket etmez, sabit durur. Tümel yargı [öncül/*protasis* y.n.] ve *logos* ile tikel hakkındaki yargı [öncül y.n.] birbirinden farklı olduğuna göre (nitekim ilki şöyle birisinin şöyle bir eylemde bulunması gerektiğini söylerken ikincisi şu eylemin öyle bir eylem olduğunu ve benim böyle birisi olduğumu söyler), hareket ettiren de, tümel görüş değil, bu ikinci türden bir görüştür. Ya da ikisi de – ancak bir tanesi daha ziyade durağan haldedir, öbürü değildir (Aristoteles, 2018, 434a16-22).

Şimdi tikel olan öncülün tikel olmasının nedeni; belli bir kişinin belli türden bir eylemi yapıyor olmasıdır. Çünkü her ne kadar insanların ortak tümel amacı iyi yaşama ulaşmak olsa da bunun adına yaptıkları seçimler ve bunların sonuçlarındaki eylemler olumsaldır, koşullara bağlı olarak değişir. Oysaki tümel öncül olan iyi yaşam ya da erdemli yaşam her akıl sahibi varlığın ulaşmak istediğidir ki *N.E.*'te Aristoteles bu iki öncülü iyi yaşam veya erdemler ve bunlara ulaşmak adına yapılan seçimler ve eylemler üzerinden sınıflamaya tabi tutmaktadır:

> . ... Ayrıca madem iki tarz önerme [öncül y.n.] var, birinin her ikisine de sahip olsa da, gene de teklere [tikel y.n.] ilişkin bilgiyi değil, tümel bilgiyi kullanarak bilgisine aykırı eylemde bulunmasına hiçbir engel yok; çünkü eylemle ilgili olanlar teklere ilişkin olanlardır (Aristoteles, 1997, 1146b35-1147a1).

Bu açıklamalara ek olarak Aristoteles bu tikel ve tümel öncülü *De Motu Animalium* kitabında eyleme götüren öncüller üzerinden bir kez daha ayrıma tabi tutar:

... Eğer bir pelerin yapılacaksa şöyle ve şöyle bir şey gerekli ve ondan sonra da şu şeylerin olması lazım ve bunu kavrayan insan, yine bu kavrayışına uygun olarak eyleme yönelir. Şimdi 'eylem sonuçtur' önermesi oldukça açıktır. Fakat eyleme götüren önermeler [öncül y.n.] iki türlüdür ki bunlar doğru aracılığıyla ve mümkün olan aracılığıyla olarak sınıflandırılabilirler (Aristoteles, 2013, 701a20-25).

Açıkça görülmektedir ki söz konusu ayrım aslında pratik akıl yürütmeye dair farklı yorumların ortaya çıkmasındaki en önemli konulardan biridir. Çünkü "doğru" ve "mümkün" olan ayrımı aynı zamanda teorik ve pratik ayrımını ve pratiğin dünyasında zorunluluklardan değil mümkün olanlardan bahsedebileceğimizi bize hatırlatır. Üstelik bir pelerine sahip olmak bir amaçsa buna götüren araçlar bulunur. Bu da pratik akıl yürütmenin araç-amaç ilişkisi üzerinden ele alınıp alınamayacağını ya da bazı eylemlerin kendilerinde içsel bir değere sahip olup olmadıkları sorusunu açığa çıkarır. O halde tüm farklı ayrımlar ve tanımlar bağlamında şüphe götürmez bir şekilde ileri sürülen, pratik akıl yürütmenin biri tümel biri tikel iki öncülü olduğu ve çoğunlukla eyleme götüren bir şey olarak kabul edileceğidir. Peki gerçekten de her pratik akıl yürütme eyleme götürür mü ve eğer götürüyorsa bu eylem her zaman akıl yürüten insan için aynı olacak mıdır? Dahası bu eylem nasıl bir doğaya sahiptir; diğer bir deyişle yalnızca araçsallık içinde mi görülür yoksa kendinde bir içsel değere sahip midir?

İlk önce tümel-tikel ayrımını ayrıntılandırmak bu sorulara cevap vermek adına iyi bir başlangıç noktası olacaktır. Aristoteles temel öncülün tümel olmasından bahsederken bunun, *İkincil Analitikler*'deki gibi bu öncülün tümel olmasının onun zorunlu ve sonsuz bir doğruluğa sahip olduğu anlamına gelmeyeceğini vurgular ve *N.E.*'te bunu pratik bilgelik yetisinin tanımını yaparak daha da ayrıntılandırır:

Dolayısıyla genel anlamıyla kim iyi düşünürse o aklı başında [pratik bilge y.n.] olsa gerek. Hiç kimse olduğundan başka türlü olamayacak ve kendisinin yapamayacağı şeyler üzerine düşünüp taşınmaz. Dolayısıyla, bilim kanıtlama ile yol alırsa, ilkeleri başka türlü olabilecek nesnelerin ise kanıtlaması olmazsa (bu durumda her şeyin başka türlü olması da olası olur) ve zorunlu olarak olan nesneler konusunda düşünüp taşınmak ola-

naklı değilse, aklı başındalık ne bir bilim olabilir ne de bir sanat... (Aristoteles, 1997, 1140a30-1140b5).

Bu tanımda dikkat çekilecek ilk kısım "...ilkeleri başka türlü olabilecek nesnelerin ise kanıtlaması olmazsa..." şeklindedir. Bu aslında tam da pratiğin zorunluktan ne kadar uzak olduğunu bir kez daha gösterir. Aristoteles bunu tatlı olanın hoş olması ya da ağır olan suyun kötü olması ya da bir kıyafete ihtiyacım varsa ve her insan bir kıyafete ihtiyaç duyuyorsa ve yan öncül olarak ben de bir insansam o zaman bir kıyafete sahip olmalıyım vb. örnekler üzerinden tekrarlar. Fakat işin aslı bu örneklerin bize tümel ve zorunluluk, tikel ve olanaklılık bağını çok da iyi anlatamadıklarıdır. Bunun en temel nedenlerinden biri, temel öncülü belirlemenin çok da kolay olmamasıdır.

Örneğin "X gibi bir şeyin yapılması gerekiyor"sa ve bu "X'i yapacak olan ben"sem buradan "X'i yapmam gerek" sonucu çıksa da bu sonucun her seferinde geçerli olduğu ya da bir eylem olduğu söylenemez. Üstelik buradaki yapma gerekliliği bir ödev formunda sunulursa pratik yaşam fazlasıyla Kantçı bir hale gelme tehlikesiyle de karşı karşıya kalacaktır. Dolayısıyla temel öncülün belirlenmesinde tümel olmakla uygulanabilir olmasının bir araya getirilmesi bir sorun olarak karşımıza çıkacaktır. Bu nedenle pratik tümellik söz konusu olduğunda bu tümelliğin bir kesinlik anlamı içermediği her zaman akılda tutulmak zorundadır ki Aristoteles'te *N.E.*'te buna benzer bir şey söyler:

O halde bunlar üzerinde ve bunlara dayanarak konuşanların, doğruyu kabataslak ve biçimsel olarak göstermeleri; çoğu zaman öyle olanlar hakkında ve onlara dayanarak konuşanların bu tür sonuçlara ulaşmaları yetmeli. Söylenenlerin her biri de bu şekilde kabul edilmeli; çünkü her bir alanda ancak konunun doğal yapısı izin verdiği ölçüde kesinlik aramak eğitim görmüş kişinin özelliğidir (Aristoteles, 1997, 1094b20-1095a1).

Bu pasajı yorumlayanlardan biri olan W.F.R. Hardie temel öncülü belirlemeye dair bu sorunu ancak onu bir kural haline getirerek çözebileceğimizi iddia eder. Çünkü belli türden bir duruma bir kural uygulandığında bu, durumu gerçekleştiren kişinin bir şey yaptığı, bir fail ya da üretici olarak rol oynadığı anlamına gelir. Hardie'ye göre kurallar bu türden şeylerdir; belirli türden durumlara göre reçete edilmiş şeylere yöneliktirler (Hardie, 1968, 240). Benzer bir şeyi D. Ross da söyler ve bunu temellen-

dirmek adına Aristoteles'in erdemli biri olmakla ne demek istediğine gönderme yapar. Ross'a göre erdemli biri doğru bir kuralı takip eden kişidir ve bu kuralı belirleyen de pratik akıl yürütmedeki rasyonel öğedir yani pratik bilgeliktir. Onun için pratik bilgelik tikel durumlarla ilgili olmaktan ziyade "bizim için iyi olan şeylerin" neler olduğuna dair iyi ve doğru düşünüp taşınma gücüdür ve bu da bizim bir kural yardımıyla eylemde bulunmamız ya da bununla ilişkili bir eğilime sahip olmamız anlamına gelir (Ross, 2011, 338).

Hardie ve Ross'un pratik bilgeliği kurallara bağlamalarının temel nedenlerinden biri belki de Aristoteles'in bu noktada kullandığı *logos* kavramıdır. Aristoteles için *logos*, erdemlerin ve temel öncülün akılsal olduğu ve bilgeliğe gönderme yaptığı anlamına gelebilir. Bunun nedeniyse *logos*un kendinde zengin bir anlam çeşitliliğine sahip olan bir kavram olmasıdır. Buna göre *logos* "konuşma, açıklama, îzâh, hesâb, tanım, oran, akıl" anlamlarına gelebilmektedir (Peters, 2014, 442). Fakat tüm anlamları içinde *logos*un modern anlamda bir kurala gönderme yaptığını varsaymak çok da kolay değildir. Çünkü modern etik teorilerin aksine Aristoteles pratik yaşamı olgu-kural ikiliği içerisinde ele almaz. Eylemde bulunmamızın tek nedeni olguları kurallar altında düzenlemek değildir. Pratik bilgelik böyle bir kişinin böyle bir eylemde bulunması anlamına gelir. Dolayısıyla böyle bir kişinin gerçekleştirdiği böyle bir eylemin hem bir tek kişi üzerinden tüm insanlara hem de bir eylem üzerinden tüm insanların eylemlerine uygulanmasına açıktır ki pratik hayat tüm olumsallığıyla karşı durur. Kişi bazen ani bir dürtü veya arzularının yönlendirmesi nedeniyle eylemde bulunabilir ya da belki de bunlar her ne kadar bulunsa da eyleme dökülmeyebilir.

Öte yandan MacIntyre *phronesis*e dayalı eylem kendinde kuralla yönetilen bir eylem olarak görülmese de adalet söz konusu olduğunda bu eylemin uygulamaları anlamında kuralları içerdiğini belirtir. Fakat yine de bu kuralların tikel bir eylemin neden gerçekleştiğine dair tam bir kesinlik veremeyeceğini de ekler (MacIntyre, 1988, 106). Bunu daha açık kılmak adına Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'te kullandığı bir analojiye gönderme yapar:

Aklı başındalığın ise bir bilim olmadığı açık, çünkü dediğimiz gibi, o sonuçla ilgilidir, olan şey böyle bir şeydir, uygulamayla ilgilidir, usa karşıt-

tır. Çünkü us, nedeni olmayan tanımlarla ilgili, aklı başındalık ise bilimi değil, duyumu olan şeyin sonucuyla ilgili: Özel nesnelerin değil, onunla sözgelişi (geometrik nesnelerde) bir üçgenin son öğe olduğunun ayırdına vardığımız duyumu olan. Nitekim o son noktada artık durulacaktır. Bu aklı başındalık değil, daha çok bir sezgidir, aklı başındalığın türü başka (Aristoteles, 1997, 1142a24-29).

Şimdi MacIntyre'a göre geometricinin akıl yürütmesi söz konusu olduğunda mesele onun verili olan bir şekilden kendilerinden başlanması gereken ilk öğelere gitmesidir ki bunları ona kimse vermemiştir ve bu ilk öğelerin neler olacağını ona bir kural da söylemez. Benzer biçimde pratik akıl yürütmede de uygun tikel öğelerin tanımlanmasını da bir kuralın yürüttüğü söylenemez; burada söz konusu olan değerlendirmeye dayalı bir yargı bildirmedir (MacIntyre, 1988, 116). MacIntyre bu açıklamasını Wiggins'ten etkilenerek yaptığını ekler.

Wiggins, *Nikomakhos'a Etik*'in III. Kitabının 2. ve 3. Bölümlerinde tartışılan *prohairesis* kavramından hareketle bu kavramın tam olarak ne anlama geldiğini sorarak işe başlar. Buna göre *prohairesis* düşünüp taşınmanın amacımız için araç olarak sunduğu yapma arzusuna dairdir. Fakat bu noktada sanki mesele bir amaç-araç ilişkisi gibi görünebilir ki kavramı bu şekilde okuyan birçok yorumcu da bulunmaktadır. Örneğin Cooper için Aristotelesçi akıl yürütme yalnızca bir amaç uğruna olan araçları ele almaktadır. Bu da teorik akıl yürütmenin faydacı bir bakış açısıyla okunması anlamına gelecektir (Cooper, 1975, 24 vd.). Oysaki Wiggins'e göre buradaki amaç kavramı, bir araca değil de bir sona gönderme yapmaktadır (Wiggins, 1980, 201-202). *N.E.* 1105a31'de Aristoteles benzer biçimde erdemli eylemin kendisi uğruna yapılması gerektiğini söyler ki bu da aslında araçsal okumayı dışarıda bırakır. Wiggins bu noktada amaç kavramının tam olarak neye gönderme yaptığını tartışabileceğimizi belirtir. Buna göre bir amaç için bir eylemde bulunduğumuzda bu amaçla ilişkili bir şey seçmiş oluruz ki bu bir aracı seçmekle bir aracı nasıl kullanacağını seçmek arasındaki farka benzetilebilir (Wiggins, 1980, 202). Diğer bir deyişle, erdemli bir eylem yapmayı seçen kişi bu seçimi sadece belirli bir erdem için gerekli olduğundan seçmez; aksine genel anlamda erdem için gerekli olduğundan da seçebilir (Wiggins, 1980, 203). Fakat her durumda açık olan bir şey vardır ki o da seçimin daima düşünme ile ilişkili olduğu-

dur. Eğer bir amaç seçiyorsak bunu daha sonraki bir amaç için de seçeriz ki bu da seçime akılsal bir seçim olma özelliğini yükler. Yine de bu akılsallık teorik olandan farklı bir yapıya sahiptir; söz konusu akılsallık daha çok bir arayışa (*zetesis*) yöneliktir (Wiggins, 1980: 204): "Her erdemli eylem seçimi içerir, seçim düşünüp taşınmayı içerir ve düşünüp taşınma da arayışı içerir" (Wiggins, 1980, s. 208). Bu bağlamda Wiggins *phronesis*in Aristoteles'teki kullanımları adına bir döküm yapar: Erdemler *phronesis*i gerektirir (*NE* 1144b17-1146a6; 1178a16-19; *EE* 1234a29). Pratik bilgelik düşünüp taşınma yetisini içerir (*NE* 1140a25-b6; 1141b8-14; 1142b31; *Retorik* 1366b20). Pratik bilgeliğe sahip kişi özel anlamda yalnızca belli türden amaçlar için değil genel anlamıyla iyi yaşam için de düşünüp taşınır (*NE* 114025-31). En iyi olan üzerine bir düşünce üzerinde düşünüp taşınır (*NE* 1141b13; 1144a32-33). *Eudaimonia* adına düşünüp taşınır (*Retorik* 1366b20) (Wiggins, 1980, 206). Ama Wiggins'e göre tüm bu anlam bolluğu içerisinde pratik bilgeliğin en önemli rolü; "Genel anlamıyla iyi yaşam konsepsiyonu ışığında bir kişinin cömertliğin ondan neyi beklediğini veya daha genel anlamıyla tikel durumlarda erdemin ve *to kalon*un ondan ne beklediğini görmesi ve buna göre eylemesi adına onu yönlendirmeyi sağlar. Bu anlamda aslında *orthos logos* pratik bilgeliğe göredir hatta bazen pratik bilgeliğin kendisidir." (Wiggins, 1980, 206). Öte yandan pratik bilgeliğe sahip kişinin *orthos logos*a göre eylemi her zaman bu eylemin nedenlerine dair bir aklı başındalığı, düşünüp taşınmayı gerektirir ki bu da bizi temel öncüle ve onun neleri içine aldığına geri götürür.

Bu tam da Allan'ın kurala dayalı bir pratik bilgelik okumasına karşı çıkış noktasıdır. Ona göre temel öncül bizim duygusal olarak bir şey yapmaya eğilimli olduğumuz ya da karakterin bu yöndeki eğilimin sergilenmesi anlamına gelir (aktaran Wiggins, 1980, 202; Allan, 1955, 326). Allan'ın böyle bir çıkarım yapmasının temel nedeni Aristoteles'in temel öncülden bahsederken birçok farklı kavrama gönderme yapıyor olmasıdır: duygular, karakter özellikleri, alışkanlıklar ve modern anlamda olmasa da kurallar.

Şimdi alışkanlıktan doğan eylemlerin karakterin daha sağlamlaşmış bir yönüne gönderme yaptığı açıktır. Ama bu alışkanlık bazen arzuların sonucunda doğmuş olabilir ve arzulara bir kalıcılık yüklemek Aristoteles için çok da kolay değildir. Sanılar söz konusu olduğundaysa açıktır ki eylemi belirleyen bir sanıdır ve sanılar da kişiye özel, tikeldirler. Bu aslın-

da insan doğasının en temel gerçeklerinden biridir. İnsan alışkanları nedeniyle eylemde bulunduğunda böyle gerçekleşen her eylemin kalıcı, değişmez bir karaktere gönderme yaptığı söylenemez (Aristoteles, 1997, 1144b10-16).

Duygular nedeniyle gerçekleşen eylemlere dönüldüğünde ise Aristoteles bazı eylemlerin öncülünün duygular olduğunu kabul eder fakat bu kabul ancak belli bir anlamda geçerliliğe sahiptir yani bir zorunluluk olarak ortaya konamaz. Temel öncül gibi görünse de aslında bu kişinin akıl yürütme zayıflığı, *akrasia* yüzündendir ve belki de bu nedenle hiçbir biçimde temel öncül olarak kabul edilmemelidir. Diğer bir deyişle burada pratik akla karşıt olan sanı ilineksel bir biçimde karşıdır ve kişi bu nedenle kendine egemen olamaz (Aristoteles, 1997, 1147a30-35).

O halde pratik akıl yürütmenin akıl ve arzu, bilgelik ve erdem, düşünme ve hissetme birlikteliklerine gönderme yaptığı açıktır fakat öte yandan eylemde bulunurken bu ikililerden hangisine öncelik vermemize dair bir düşünüp taşınmadır. Bu da bizi eyleme götüren düşünmenin başlangıç ilkesini, *arkhe*sini aramaya götürür. Bu bağlamda Aristoteles *Metafizik*'in VII. kitabında eyleme götüren süreçle eylemin başlangıç ilkesi arasında bir ayrım yapar:

Meydana getirme ve hareketler içinde bir aşamaya "tasarlama, düşünme", diğerine "yapma, gerçekleştirme" denir. İlkeden ve formdan çıkan şey, düşünmedir. Düşüncenin en son adımından doğan şey, yapma, gerçekleştirmedir. Diğer aracı şeylerin her biri de bu şekilde meydana gelir (Aristoteles, 1996, 1032b15-17).

Bu pasajdan da yola çıkarak akıl ve arzunun birlikteliğini içeren pratik bilgeliğin temel öncülü reflektif bir düşünmemin ürünü olmalıdır. Bu nedenle pratik bilgelik bir akıl yürütme sürecine gönderme yapar ve bu süreç boyunca kişi düşünmeyle arzuyu birbirine bağlar.

Yan Öncüller ve Sezgisel Akıl

Arzular söz konusu olduğunda ise temel öncüllerden ziyade yan öncüller işin içine girer. Çünkü yan öncüller belli bir kişinin belli bir eylemde bulunmasına yönelik öncüllerdir. Bu yüzden bazı yan öncüller birinci tekil şahıs öğesini kullanır: "Ben bir insanım" ya da "bu su ağır geliyor" vb. Dahası Aristoteles çoğu zaman birden çok yan öncülün gerektiğini vurgu-

lar. Çünkü yan öncül üzerinden gerçekleşen eylemler tikellere ilişkindir ve tikel de kendinden çeşitlilik gösterir (Aristoteles, 1997, 1147a5-7).

Diğer bir deyişle yan öncül bir insan da olabilir kuru olan bir yiyecek de ya da her ikisi birden de. Aristoteles'in yan öncülün neler olabileceğine dair en iyi açıklaması *N.E.*'in III. Kitabında bulunur. Bu kitapta Aristoteles eylemleri, iradi ve iradi olmayan şeklinde bir ayrıma tabi tutmakta ve buna bağlı olarak onları övgüye ve yergiye neden olan eylemler olarak tanımlamaktadır. Benzer bir tanımlama VI. Kitapta bu sefer daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkar. Burada Aristoteles etik ve pratik meseleler söz konusu olduğunda tümelin tikelle nasıl bir araya geldiğini açıklamaya çalışmaktadır bu da bize bir kişinin tikele dair bilgiyi nasıl elde ettiğini de gösterir:

Her kötü kişi yapılması gerekenleri ve uzak durulması gerekenleri bilmez; böyle bir yanılgı yüzünden de insanlar adaletsiz ve genel olarak kötü oluyor. 'İstemeyerek yapmış' ifadesi ise yararlı olanı bilmeyen için kullanılamaz; çünkü istemeyerek yapmanın nedeni tercihe ilişkin bilgisizlik değildir (bu bilgisizlik kötülüğün nedenidir), genele ilişkin bilgisizlik de değildir (bu bilgisizlik yüzünden kişiler yerilir); istemeyerek yapmanın nedeni tek tek şeylere ilişkin -eylemin aralarında yer aldığı ve hakkında olduğu şeylere ilişkin-bilgisizliktir (Aristoteles, 1997, 1111a28-1111b5).

Kişinin böylesi bir bilgisizliğe düşme nedeni ise yan öncüllerin çoğunlukla algı yoluyla sunuluyor ve kavranıyor olmasıdır (Aristoteles, 1997, 1143a25-35).

VI. kitabın ilerleyen kısımlarında düşünme yetisi veya akıl bir tür sezgi olarak tanımlanır ki bu da oldukça tartışmalı bir meseledir. Aristoteles'in neden böyle bir kullanıma başvurduğu *İkincil Analitikler* II. 19'a gidilirse daha kolay açığa çıkar. Çünkü söz konusu kitapta Aristoteles sezgisel aklın tikellerle olan ilişkisini açığa çıkarmaktadır:

... O halde, bizim, ilkelerin doğuştan bir bilgisine sahip olamayacağımız, ilkelerin de, kendileri hakkında hiçbir bilgiye, hiçbir yetiye sahip olmadığımıza göre, kendimizde teşekkül edemeyecekleri de açıktır. ...

... Bu yetilerin bizim içimizde belli bir şekilde doğuştan olmadıkları, ve daha çok bilinen yetilerden değil, duyulabilir algıdan ileri geldikleri neticesini çıkarıyoruz. Bu suretledir ki bir savaşta, bir bozgunun ortasında

bir asker durmakla bir başkası, sonra bir başkası daha sonra. Ta ki ordu ilk düzenini bulur: bunun gibi, ruh da buna benzer bir şey duyabilecek tarzda yapılmıştır (Aristoteles, 1951, 99b30-35; 100a11-15).

Şimdi nasıl ki savaşa giden bir orduyu oluşturmak adına tek tek askerlerden işe başlanırsa akıl da tek tek duyumlardan işe başlar. Bu başlangıç noktasındaki askerlerin bir araya getirilmesi sonucu orduya sahip olunabilir o halde sezgisel akıl da tek tek duyumları bir düzene sokarak tümele ulaşır. Fakat bu analoji tikelden tümele giden süreci tam anlamıyla anlamamız adına yeterli değildir. Her ne kadar Aristoteles pasajın sonunda da gördüğümüz gibi ruhta buna dair bir yatkınlık olduğunu eklese bile sezgisel aklın *arkhe*yi nasıl elde ettiği bir soru işareti olarak kalır. Bu soruyu cevaplamak adına *N.E.*'e döndüğümüzde sezgisel akılla ilgili açıklamalar da yetersiz kalacaktır çünkü Aristoteles burada da yine aynı şeyleri tekrar etmektedir. Belki de sezgisel aklın tam olarak nasıl işlediği, aklın (*nous*) ilk ilkeler üzerinden nasıl ilerlediğini ele alınarak anlaşılabilir:

... Us [*nous*/sezgisel akıl y.n.] da her iki parça konusunda en son şeylerle ilgili. Nitekim akıl yürütme değil, ustur ilk tanımlara ve en sondakilere özgü olan: Biri kanıtlamalardaki değişmez ve ilk tanımlarla ilgilidir, öteki yapılanlarda en son şeyle, olası olanla, değişik bir öncülle ilgili. Nitekim ereksel nedenin ilkeleri bunlardır: Tek teklerden tümel olanlar çıkar. Öyleyse bunlarla ilgili bir sezgi olmalı: İşte bu ustur (Aristoteles, 1997, 1143a35-1143b6).

Şimdi şu açıktır ki sezgisel akıl tümevarım yoluyla çalışmaktadır. Diğer bir deyişle; elde olan tikel olgulardan ne yapılması gerektiğine doğru ilerler fakat bu onda bir olgu-değer ayrımı olduğu anlamına gelmez (Aristoteles, 1997, 1143b18-26). O halde söylenebilinecek en temel şey; yan öncüllerin failin ne yapıp ettiğiyle daha çok ilgili olduğudur. Öte yandan Wiggins'e göre en son yan öncülü belirlerken temelde gerekli olan sezgisel akıldır çünkü algıya dayalı ilk baştaki öncülle en son yan öncül birbirinden farklı olabilirler (Wiggins, 1980, 209). Burada *De Motu*'ya dönen Wiggins eylem açıklaması üzerinden temel öncülden yan öncüle giden akıl yürütmeye odaklanır.

Daha önce de belirtildiği üzere Aristoteles *De Anima*'da pratik akıl yürütmenin tanımını yaparken, yan öncülü bu anlama gelecek şekilde

kullanmıştır (434a20-22). Benzer bir açıklama *De Motu*'da hayvanları harekete geçirenin ne olduğuna dair yapılmaktadır:

... Fakat *boulesis* [istenç y.n.], *thumos* [şeref y.n.], *epithumia* [iştah y.n.], bunların hepsi *oreksis*'in [arzu y.n.] birer formudur; ama *proairesin*, hem *diainoia* [çıkarıma dayalı düşünme y.n.] ve hem de *oreksis* ile bazı ortak nitelikleri taşır. Dolayısıyla ilk harekete neden olan *to orekton* ve *to dianoeton*dur; ancak bu herhangi bir *to dianoeton* değildir; o eylem alanındaki amaca ilişkindir. Onun içindir ki burada söz konusu olan şey, iyi olan şeyler arasında, eylem alanına ilişkin olan iyidir; yoksa herhangi veya her iyi olan şey değildir (Aristoteles, 2013, 700b22-26).

Alıntıdan da görüldüğü gibi *oreksis* genel bir terim olarak kendinde farklı kullanımları içerir. Bu kullanımları belirleyen de genellikle arzu nesnesi ya da arzu duyulan şeydir. Diğer bir deyişle *boulesis* nesnesini iyi veya amaç olarak kabul eder (*N.E.* 1111b26), bu nedenle de çoğu kez amaca yapılan bir gönderme yoluyla tanımlanır. Dolayısıyla akla bağlı olarak meydana gelen hareket *boulesis*e bağlı olarak yapılan hareket anlamındadır. Fakat yalnızca bu anlamıyla *boulesis*in akıl ve nesneye ulaşma yolunun birlikteliğinden oluşan bir şey olduğu söylenemez yani basit anlamıyla *boulesis* nesneye nasıl ulaşılacağına dair akıl yürütme tarzı değildir. Bundan ziyade akıl tarafından sunulan ayrıcalıklı bir nesnenin arzusudur; *boulesis* akılsal olarak kabul edilen bir amaç için duyulan arzudur (Nussbaum, 1985, 334-335). Hayvanlar söz konusu olduğunda onların bu arzu türüne sahip olmadıkları kabul edilir ama yine de bazıları bir yerdeki yiyeceğe nasıl ulaşabilecekleri konusunda basit bir biçimde de olsa akıl yürütebilirler. İnsanda bulunan akıl yürütmeye dayalı düşünüp taşınma ise çoğunlukla bir amacın nasıl ve ne aracılığıyla ulaşılabilir olduğunu düşünmedir. Diğer bir deyişle birbirlerine karşıt arzular oluştuğu zaman hangi arzunun hareketi yöneten arzu olduğunu belirlemek için bir yol bulmaktır.

Bu bağlamda Nussbaum pratik akıl yürütmenin ve onun eyleme yönlendirip yönlendirmediğine dair tartışmanın aslında bize iki farklı bakış açısı sunduğunu söyler. Ona göre pratik ilkeler, insanın doğası ya da özünü ilgilendiren *a priori* ilk ilkelerle başlayan tutarlı bir çıkarıma dayalı sistem oluştururlar ve bu ilkeler nesnel biçimde geçerli aynı zamanda da insan faillerin arzu ve yargılamalarından bağımsızdır. Bu şekilde bir ilkeyle hareket eden fail eylemini rasyonel olarak haklılandırmak için eyleminin bu

akıl yürütmenin bir parçasını oluşturan bir kural olduğunu göstermelidir. Üstelik bu kuralların benim arzularımdan bağımsız olduğunu ve eğer rasyonel bir varlık olarak adlandırılıyorsam eylemlerimde aklı takip edeceğimi göstermem gerekir (Nussbaum, 1985, 167-168). Fakat Nussbaum böylesi bir rasyonel varlık kabulünün Aristoteles için çok da kabul edilebilir olmadığını çünkü kişinin hiçbir zaman tam anlamıyla arzularını dışarıda bırakmadığını ekler. Dolayısıyla Ross'un rasyonel öğenin koyduğu kural merkezli okumasını kabul etmez (Nussbaum, 1985, 168). Aksine burada kişiyi eyleme geçiren iki ayrı öğenin varlığından bahsedilebilir; bir tarafta yan öncül diğer tarafta arzu eyleme neden olur. Arzu bizi pratik akıl yürütmeye katılmak adına motive eder ve bu süreçte yan öncül kişinin hareket etmesine neden olur. Buna bağlı olarak da Aristoteles insanda harekette rol alan akılla ilgili bir ayrım yapmakta ve pratik şeylerle ilgili olan aklın *oreksis* ile birlikte hareket ettirici olarak kabul edilebileceğini düşünmektedir. Oysaki *theoria* ile ilgili olan kısım hareket ettirici bir özelliğe sahip değildir ve aklın bu iki kısmı birbirlerinden amaç bakımından ayrılmaktadırlar. *Oreksis* ile birlikte çalışan yeti insanlarda aklın pratik kısmı, hayvanlarda ise hayal gücü yani *phantasia*dır. Tam da bu nedenle insanda harekete neden olan *oreksis* türü akılla birlikte çalışan *boulesis*tir. Çünkü o daha önce de vurgulandığı üzere akılsal olarak kabul edilen bir amaç için duyulan arzudur. Her *oreksis* bir şey uğrunadır ve "*orekton* yani arzu nesnesi pratik akıl için başlangıç noktasıdır" (Aristoteles, 2013, 700b23-24). Bu anlamda *oreksis* ve pratik akıl ortak bir forma sahip oldukları için hareketi doğururlar çünkü akıl *oreksis* olmaksızın harekete neden olamaz.

Sonuç

Tüm bu söylenenler sonucunda pratik akıl yürütme söz konusu olduğunda işin içine teorik akıl yürütmeden farklı olarak birçok öğenin girdiği; üstelik bu öğelerin teorik akıl yürütmede bulunanların aksine mutlak bir kesinliğe sahip olmaktan ziyade içinde yaşanılan pratik hayatla uyumlu biçimde koşullu, olumsal bir yapıları olduğu görülür. Çünkü pratik akıl yürütmeye dayalı pratik bilgelik aklın pratik yönüyle, tikelle, nesnesi değişen şeylerle ilgilenir. Pratik akıl yürütmenin başlatıcısı konumunda olan arzu bizi pratik akıl yürütmeye katılmak adına motive eder ve bu sırada yan öncüllerde bir eyleme neden olurlar. Dolayısıyla arzu, pratik akıl yürütmeyi eyleme dönüştürmek adına gerekli bir şey olarak karşımıza çıkar.

Fakat yan öncülün eyleme yöneltmesi için en başta temel öncülün farkında olmak zorunludur ve bu ikisinin birlikte bulunması sonucu meydana gelen eylemdir. Fakat her pratik akıl yürütmenin eylemle sonuçlanacağını söylemek de doğru değildir; çünkü temel öncülü belirleyen sezgisel akıl tümevarım yoluyla işlemekte ve tek tek duyumları bir düzene sokarak tümele ulaşmaktadır. Duyumlar söz konusu olduğundaysa kurala dayalı bir akıl yürütme-eylem ikiliğinden ziyade Aristoteles pratik akıl yürütmenin eylemle ilişkisini, *phronesis* erdemi üzerinden, özel anlamıyla belli türden bir insanın belli türden tikel bir durumda veya genel anlamıyla insanın pratik eylemlerini belirleyen iyi yaşam olduğundan ve ona götüren de erdemler olduğundan iyi olanın ne olduğuna dair doğruyu eyleme geçirme kapasitesi olarak tanımlar ve bu kapasitenin eyleme neden olması ancak temel öncülü ve onu destekleyen ve asıl eylemle ilgili olan yan öncülü doğru bir biçimde ilişkiye sokmaktan geçer.

Sonuç olarak kişi hareket ettiği, eylemde bulunduğu zaman çoğunlukla istekleri yönünde hareket eder ve isteme de *oreksis*in bir türü olduğundan aklına göre hareket edenin, eylemde bulunanın aynı zamanda istekleri yönünde de hareket ettiği, eylemde bulunduğu kabul edilir. Akıl ise bu gibi durumlar da isteklere kılavuzluk etmektedir. O halde *orekton* hareketi doğurur ve bu nedenle de pratik akıl hareketi, eylemi doğurur.

Kaynaklar

Ackrill, J. L. (1981). *Aristotle the Philosopher*. Oxford: OUP.

Allan, D. J. (1955). The Practical Syllogism. In *Autor d'Aristote*. Leuven: Publications Universitaries de Louvain.

Aristoteles. (1951). *Ikinci Analitikler*. (H. R. Atademir, Çev.). İstanbul: MEB.

Aristoteles. (1996). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yay.

Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a Etik*. (S. Babür, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

Aristoteles. (2013). *Hayvanların Hareketi Üzerine*. (H. N. Beyaz Erkızan,). Bursa: Sentez Yay.

Aristoteles. (2018). *Ruh Üzerine* (Ö. Aygün & Sev, Y. G, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Balme, D. (1987). Aristotle's use of division and differentiae. In Allan Gotthelf & James G. Lennox (Eds.), *Philosophical Issues in Aristotle's Biology* (69-89). Cambridge: Cambridge University Press.

Cooper, J. (1975). *Reason and Human Good in Aristotle*. Cambridge: Harvard University Press.

Furth, M. (1987). Aristotle's biological universe: an overview. In Allan Gotthelf & James G. Lennox (Eds.), *Philosophical Issues in Aristotle's Biology* (21-52). Cambridge: Cambridge University Press.

Hardie, W. F. R. (1968). *Aristotle's Ethical Theory*. Oxford: Clarendon Press.

MacIntyre, A. (1988). *Whose Justice? Which Rationality?* Indiana: University of Notre Dame Press.

Nussbaum, M. C. (1985). *Aristotle's De Motu Animalium*. Princeton: Princeton University Press.

Peters, E. F. (2014). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (H. Hünler, Çev.ve Haz.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Ross, D. (2011). *Aristoteles* (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Wiggins, D. (1980). Deliberation and Practical Reason. In *Sameness and Substance* (221-240). Harvard: Harvard University Press.

Öz: Aristoteles'in pratik akıl yürütme/bilgelik (phronesis) üzerine olan açıklamaları eylem (praksis) ile ilgili açıklamasıyla yakından bağlantılıdır. Pratik akıl yürütme söz konusu olduğunda onun Aristoteles tarafından düşünme ve karakter erdemleri olarak ikiye ayrılan erdemlerle ilişkisi son derece önemlidir. Bu ilişkiyi daha açık kılmak adına öncelikle pratik düşünmenin teorik düşünmeyle dolayısıyla düşünme erdemleriyle olan bağı sorgulanmıştır. Örneğin pratik akıl yürütmedeki akılsal çıkarımın, teorik çıkarım gibi mi iş gördüğü, yoksa farklı bir şekilde mi ilerlediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında pratik düşünmenin temel ve yan öncülleri üzerinden istek, arzu ve sezgisel akıl ile olan ilişkisi ve bu ilişkin kişinin eylemiyle olan bağı sorgulanmıştır. Biz de bu tartışmamızda, Aristoteles'te pratik akıl yürütmenin nasıl gerçekleştiğini, sözünü edeceğimiz yorumlar içerisinde yani pratik ve teorik düşünmenin ilerleyiş şekli, ele aldıkları öncüller ve sonuçları, amaçları bağlamında anlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Pratik akıl yürütme, temel öncül, yan öncül, arzu, eylem.